

Mansur Shukurlayev

*O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i o'rinbosari
E-mail: mansursodiqboyevich@gmail.com*

FOLKLOR RAQSLARINI SAHNAGA MOSLASHTIRISH

MUAMMOLARI

(Qoraqalpoq raqslari misolida)

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada folklor raqslarini sahnaga moslashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Qoraqalpoq xalq raqslari misolida folklor an'analari va sahnaviy talqin o'rtasidagi munosabat yoritiladi. Raqs harakatlarining autentikligini saqlash, ularni sahna talablari asosida qayta ishlash masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot folklor raqslarini sahnalashtirishda ilmiy yondashuv zarurligini asoslaydi.*

***Kalit so'zlar:** folklor raqsi, qoraqalpoq raqslari, sahnaviy talqin, xoreografiya, milliy an'ana, sahnalashtirish.*

CHALLENGES IN THE STAGE ADAPTATION OF

FOLKLORE DANCES

(The Case of Karakalpak Dances)

***Abstract.** This article analyzes the problems of adapting folk dances to stage performance. Using the example of Karakalpak folk dances, the relationship between folklore traditions and stage interpretation is examined. Special attention is given to preserving the authenticity of dance movements while adapting them to stage requirements. The study emphasizes the need for a scientific approach to staging folk dances.*

***Keywords:** folk dance, Karakalpak dance, stage interpretation, choreography, national tradition.*

Folklor raqs san'ati xalqning tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va ijtimoiy-madaniy hayotini aks ettiruvchi muhim badiiy hodisa hisoblanadi. Xalq raqslari odatda marosimlar, bayramlar, xalq yig'inlari hamda mehnat jarayonlari bilan

chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli folklor raqslari xalq madaniyatining nomoddiy madaniy merosi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi [1, 23-b]. Ular professional sahna san'atidan farqli ravishda aniq dramaturgik kompozitsiyaga ega bo'lmaydi, aksincha, tabiiy harakatlar, improvizatsiya elementlari va kollektiv ijod tamoyillariga asoslanadi [2, 41-b].

Folklor raqslarini professional sahnaga moslashtirish jarayoni xoreografiya san'atida sahnaviy talqin yoki xoreografik transformatsiya deb ataladi. Bu jarayon davomida folklor muhitida shakllangan raqs elementlari sahna talablariga muvofiq qayta ishlanadi, harakatlar tizimi kompozitsion jihatdan tartibga solinadi va dramaturgik mazmun bilan boyitiladi [3, 56-b]. Biroq bunday jarayon folklor raqslarining autentik shakli va mazmuniga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, qoraqalpoq xalq raqslarini sahnalashtirish jarayonida an'anaviy raqs plastikasini saqlab qolish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Qoraqalpoq xalq raqs san'ati o'zining plastik ifodaviyligi, ritmik tuzilishi va obrazlilik darajasi bilan ajralib turadi. Bu raqslarda qo'l va yelka harakatlarining nafisligi, tana plastikasining ritmik uyg'unligi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Raqs davomida ijrochining mimikasi, qo'l harakatlari va tana plastikasining uyg'unligi orqali turli obrazlar yaratiladi [4, 67-b]. Masalan, qoraqalpoq xalq raqslaridan biri bo'lgan "Qizlar oyini" ayol obrazining estetik talqinini ifodalovchi raqslardan hisoblanadi. Ushbu raqsda qo'l harakatlari mayin va silliq tarzda bajarilib, ayol latofati va nazokati ifodalanadi. Barmoqlarning nozik harakati, yelka plastikasining ritmik tebranishi hamda mayin qadamlar raqsning asosiy ifoda vositalari hisoblanadi. Biroq sahnaviy talqin jarayonida bu raqs ko'pincha guruhli kompozitsiya shaklida qayta ishlanadi, natijada an'anaviy harakatlar tizimi murakkablashadi va raqs dramaturgiyasi kuchaytiriladi.

Qoraqalpoq xalq raqslarining yana bir namunasi "Kelin salom" raqsidir. Mazkur raqs an'anaviy nikoh marosimlari bilan bog'liq bo'lib, unda yangi kelinning odobi, kamtarligi va hurmat ifodasi tasvirlanadi. Raqs jarayonida ijrochi bosh va qo'l harakatlari orqali salomlashish marosimini ramziy tarzda ifodalaydi. Bunda

qo'llarning asta-sekin ko'tarilishi va pastga tushirilishi, boshning mayin egilishi orqali kelinning hurmati va odob-axloqi aks ettiriladi. Sahna talqinida esa ushbu raqs ko'pincha ko'p ijrochili kompozitsiya shaklida namoyish etilib, raqqosalar o'zaro uyg'un harakatlar orqali marosimiy muhitni yaratadilar.

Shuningdek, qoraqalpoq xalq raqslari orasida "Ayqulash" nomi bilan mashhur bo'lgan raqs ham mavjud bo'lib, unda qushlarning harakati va tabiat manzaralari ramziy plastika orqali ifodalanadi. Mazkur raqsda qo'llarning keng yoyilishi, yelkalarning ritmik tebranishi hamda aylanish harakatlari orqali qushlarning parvozi tasvirlanadi. Bu esa raqsning obrazlilik darajasini oshiradi va tomoshabinda tabiat bilan uyg'unlik hissini uyg'otadi.

Folklor raqslarini sahnaga moslashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolar ayniqsa qoraqalpoq xalq raqslari misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Qoraqalpoq raqs san'ati o'zining nozik qo'l plastikalari, yelka harakatlarining ritmik tebranishi va ichki ritmga asoslangan ifoda tizimi bilan ajralib turadi. An'anaviy folklor muhitida bu raqslar erkin ijro etilib, ijrochining individual hissiyoti va marosimiy kontekst bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Biroq sahnaviy talqin jarayonida qoraqalpoq raqslari aniq dramaturgik kompozitsiya va xoreografik struktura asosida qayta ishlanadi. Natijada an'anaviy folklor muhitiga xos bo'lgan improvizatsiya elementlari kamayib, raqs harakatlari standartlashtiriladi. Bu holat qoraqalpoq raqsalarining tabiiy plastikasiga va erkin ifoda shakliga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, sahnalashtirish jarayonida qoraqalpoq raqsariga xos bo'lgan mayin qo'l harakatlari va yelka plastikasining nozik ritmik tebranishi ko'pincha sahna talablariga moslashtirilgan dinamik harakatlar bilan almashtiriladi. Buning natijasida an'anaviy raqs plastikasining ichki ritmik tuzilmasi o'zgarishi mumkin. Qoraqalpoq folklor raqslarini sahnalashtirishda yana bir muhim muammo ularning musiqiy uyg'unligi bilan bog'liq. Folklor muhitida raqs harakatlari milliy cholg'ular ijrosiga tabiiy ravishda moslashgan bo'lsa, sahnaviy talqinda musiqa qayta ishlanishi yoki orkestrlashtirilishi raqsning an'anaviy ritmik tizimiga ta'sir ko'rsatadi. Natijada raqs harakatlari va musiqiy ritm o'rtasidagi tabiiy uyg'unlik

ma'lum darajada o'zgaradi. Bundan tashqari, sahnalashtirish jarayonida qoraqalpoq raqslarining semantik va etnografik mazmuni ham ba'zan soddalashtiriladi. An'anaviy folklor muhitida raqslar xalqning turmush tarzi, estetik qarashlari va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim ifoda vositasi bo'lsa, sahnaviy talqinda ular ba'zan faqat dekorativ sahna harakatlari tizimi sifatida talqin qilinishi mumkin. Shu sababli qoraqalpoq xalq raqslarini sahnalashtirish jarayonida ularning plastik tuzilmasi, ritmik tizimi va etnografik xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Folklor raqslarini professional sahnaga moslashtirish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, qoraqalpoq xalq raqslarini sahnalashtirishda ularning an'anaviy harakat plastikasini, musiqiy ritmik tuzilishini va semantik mazmunini saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Ilmiy asoslangan xoreografik yondashuv orqali folklor raqslarining badiiy qiymatini saqlab qolish hamda milliy madaniy merosni zamonaviy sahna san'ati orqali keng targ'ib etish mumkin.

Folklor raqslarini sahnaga moslashtirish jarayoni, ayniqsa qoraqalpoq xalq raqslari misolida, murakkab ijodiy va ilmiy yondashuvni talab qiladi. Sahnaviy talqin jarayonida raqslarning kompozitsiyasi, harakat tizimi va musiqiy tuzilmasi o'zgarishi mumkin. Shu sababli qoraqalpoq xalq raqslarini sahnalashtirishda ularning an'anaviy plastikasini, ritmik xususiyatlarini va milliy obrazini saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Folklor va sahna san'ati o'rtasida muvozanatni ta'minlash orqali qoraqalpoq raqs san'atining asl badiiy qiymatini saqlagan holda uni zamonaviy sahnada muvaffaqiyatli namoyish etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, folklor raqslarini sahnaga moslashtirish jarayoni milliy madaniy merosni asrab-avaylash va uni zamonaviy tomoshabinga yetkazishning muhim vositasidir. Qoraqalpoq xalq raqslari misolida ko'rib chiqilganidek, sahnalashtirish jarayonida raqslarning o'ziga xos harakatlari, uslubi va ma'naviy mazmunini saqlab qolish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, sahna

talablari raqs kompozitsiyasini qayta ishlash, harakatlarni boyitish va tomoshaboplikni oshirishni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, folklor raqslarini sahnalashtirishda autentiklik va sahnaviylik o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarur. Buning uchun xoreograflar va tadqiqotchilar tomonidan folklor manbalarini chuqur o'rganish, ilmiy asoslangan yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shundagina qoraqalpoq xalq raqlari va boshqa milliy folklor namunalarining asl qiyofasi saqlangan holda, ularning sahnaviy talqini yanada mukammal va ta'sirchan bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allambergenov A. *Qoraqalpoq xalq madaniyati*. – Nukus: Qoraqalpoqstan, 2015. – 150 b.
2. Karimov B. *O'zbek va qoraqalpoq xalq raqlari tarixi*. – Toshkent: Fan, 2018. – 288 b.
3. Tursunov R. *Xoreografiya san'ati asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 156 b.
4. Qosimov B. *Markaziy Osiyo xalqlari raqs san'ati*. – Toshkent: San'at, 2016. – 350 b.
5. YUNESCO. *Intangible Cultural Heritage and Traditional Performing Arts*. – Paris, 2017.